

Kalvária na Pažici. Zabudnutá a znovu nájdená

Všedné a posvätné

Krajina stredného Spiša má vlastnosti, pri ktorých by sme mali všetci spozornieť. Už existencia lokality zapísanej do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva by nás sama o sebe mohla zaujať. Krajinu stredného Spiša predstavujú Hornádska kotlina so svojimi časťami, Podhradská kotlina a Medvedie chrbty, zo severu ohraničená Levočskými vrchmi. Územie zahŕňa Spišský hrad, Žehru, Spišské Podhradie, Sivú bradu, ale aj rozľahlú travertínovú kopu Pažica a Spišskú Kapitulú. Širšie okolie tvoria Hodkovce, Jablonov, Ordzovany, Studenec, Bijacovce, Baldovce... Sú to miesta plné histórie a pamiatok. Majú ojedinelú atmosféru, plnú asociácií a príbehov. Koncom roku 2010 a v priebehu roku 2011 bola medializovaná téma o *Spišskom Jeruzaleme*. Čo spôsobilo tento záujem v dobe, keď sú mediálne zaujímavé hlavne škandalózne témy? ...možno atraktivnosť záhadného a dôstojnosť posvätného, čo v živote nevyhnutne potrebujeme.

Na Slovensku sa nachádza asi 113 kalvárií a krížových ciest. Majú rôzne koncepcie a zahrňujú viacero typov. Kalvárie sú vo svojej podstate zvláštne, špecifické priestory, vytvárajúce posvätné krajiny. Tým sa líšia od „civilného“, hospodársky využívaného územia. Spravidla sú situované na vyvýšeninách (napr. Nitra, Kláštor pod Znievom, Hliník nad Hronom) alebo vo svahovitom teréne (Šahy), zriedka na rovine (Trnava). Tvorí ich zostava kaplniek a spojovacích chodníkov (trás). Na vrchole kalvárie spravidla dominuje kaplnka, kríž alebo kostol. V Európe je zaužívaná typológia kalvárií (<http://www.sacrimonti.net>), podľa ktorej poznáme šesť základných typov: *Calvario Jerusalem* – „kópia“ historického mesta Jeruzalem 1:1. Obsahuje všetky významné miesta a trasy z dób Ježiša Krista. Takou je napríklad Kalwaria Zebrzydowska v Poľsku. *Sacro Monte* – posvätný vrch, *Monte Calvario* – kalvariálny vrch (vršok), akou je napríklad kalvária v Banskej Štiavnici, *Calvario* – kalvária, najčastejší typ, často býva pri kostoloch alebo ich ohradení, *Via Crucis* – krížová cesta, so 14 klasickými zastaveniami, napríklad sprievodné obrazy v kostoloch, a *Santa Maria del Rosario* – tajomstvo svätého ruženca.

Najznámejšou a najobvyklejšou koncepciou u nás je krížová cesta, ktorá však predstavuje iba časť celého konceptu evanjelií. Najčastejšie sa za kalváriu považujú miesta pobytu (trasy) posledných hodín života Ježiša Krista pred ukrižovaním. V Jeruzaleme je to trasa od pevnosti Antónia, cez Krížovú cestu po Kalváriu – Golgotu. Je označovaná aj ako *Via dolorosa*. Jej reálna dĺžka v Jeruzaleme je okolo 600 m. Na Pažici ju predstavuje úsek 6. trasy „celkovej“ koncepcie.

Kalvária na Pažici. Zabudnutá a znovu nájdená

Celkový, dávno zabudnutý, symbolický rámec kalvárie typu Jeruzalem na Pažici pri Spišskej Kapitule sme objavili v roku 2001. Stalo sa tak na základe prác Slovenskej agentúry životného prostredia v Banskej Bystrici v rámci spracovávaní úlohy *Krajinný ráz regiónov Slovenskej republiky*. Jednou z overovacích lokalít bola Hornádska kotlina, kde sa kalvária nachádza. O nej bola spracovaná samostatná štúdia *Identifikácia krajinného rázu – lokalita Spišský hrad a okolie* autorov Petra Jančuru, Ivety Boháľovej a kolektívu, na ktorej sa podieľala aj Katarína Trizuliaková. Nález umožnil geografický a integrovaný krajinársky prístup, ktorý spája čas (históriu) a priestor (vlastnosti miesta) do súvislostí a kontextu. Skautské akcie zase umožnili autorovi vytvoriť zázemie a tráviť veľa času v Spišskej Kapitule. Okolnosti nálezu sú zaujímavé tým, že ich podmienila identifikácia viacerých, skoro zaniknutých, málo znateľných indícií a predpokladov.

Prvým predpokladom bola existencia kaplniek na mieste, ktoré je samo osebe pozoruhodné. Situovanie kaplniek je zdanlivo náhodné. Božie muky a kaplnky nevytvárajú na

prvý pohľad žiadny geometrický „poriadok“. Časť kaplniek, čiže stĺpov s nikou, sú otočené chrbtom k priestoru Pažice. Lemujú jej travertínové svahy po obvode. Tie väčšie kaplnky sú nepravidelne umiestnené vo vnútri priestoru. Ďalším predpokladom bola poloha a konfigurácia terénu v krajine. Vrchnú časť Pažice tvorí plochá, mierne zvlnená planina. Je lemovaná strmými travertínovými svahmi po okrajoch, so špecifickou textúrou rozpučaného travertínu, ktorý pripomína murivo. Túto scéniu dotvárajú už zmienené kaplnky s využitím optického pôsobenia travertínu. Sporadicky vystupujúce strmé bloky travertínu evokujú murované hradby s vežami. Atmosféru podporujú aj mikroklimatické pomery. Xerothermné svahy Pažice pripomínajú mediteránnu klímu a podtrhujú scéniu Palestíny a Izraela. Scenériu dotvára aj výsadba borovice čiernej (*Pinus nigra*), ktorá pripomína céder.

Významným „bodom obratu“ bol nález zaniknutého areálu bývalých rybníkov (lokalita Rybníky) s parkom a záhradou pod obcou Jablonov na základe štúdia historických máp z r. 1860. Ukázalo sa, že celkový symbolický zámer je územne širší ako artefakty v areáli Pažice. Dnes je táto časť zaniknutá. Stala sa však významným predpokladom možnej analógie s Kalwariou Zebrzydowskou v Poľsku. Dôležitým momentom v procese poznania bolo fakt vyplývajúci z porovnania mapy Pažice, Spišskej Kapitulky a ich okolia v mierke 1:10 000 s mapou Jeruzalema v rovnakej mierke. Vzdialenosti významných bodov boli identické.

To, čo je v krajine Hornádskej kotliny s Pažicou ľahko čitateľné a známe, je areál Sivej Brady. Na prvý pohľad evokuje Golgotu. Vrch tvaru lebky. V blízkosti je vrch nazývaný Krížová hora. Traduje sa, že tu boli v minulosti púte. To naznačuje kontext a súvislosti, ktoré „sa stratili“, respektíve sa na ne zabudlo. Blízkosť Spišskej Kapitulky s dvojvežím Dómu sv. Martina, biskupský palác, zaniknutý stredoveký kláštor, evokujú hlbšie symbolické vrstvy priestoru. Na Pažici nazývanej aj Mons sancti Martini – Vrch svätého Martina, bol jeden z našich najstarších kláštorov z 10. – 14. storočia, pravdepodobne benediktínsky, zasvätený sv. Martinovi. Je to výnimočné, „vymodlené“ miesto. Má posvätnú atmosféru. A tým boli predpoklady tohto objavu, respektíve navrátenie pamäte miestu, zavŕšené. Unikátna koncepcia kalvárie na Pažici spočíva v subtilnom náznaku reálnych artefaktov starovekého Jeruzalema v mierke 1:1. Poloha a ideový kontext kaplniek nie sú náhodné. Ukázalo sa, že ich vzdialenosti zodpovedajú vzdialenostiam významných miest Jeruzalema z posledných dvoch dní Kristovho života. Vytvárajú tak body a trasy popísaných evanjelií z čias starého Jeruzalema. Potvrdila to aj spracovaná urbanistická štúdia (2011).

Koncepcia kalvárie na Pažici

Podľa doterajších poznatkov sa areál skladá z troch hlavných častí, z čoho jedna je zaniknutá. Prvú časť predstavuje samotný areál Pažice s kaplnkami, Krížová hora, kontext so zaniknutým Kláštorom sv. Martina a dominujúcou Katedrálou sv. Martina v areáli Spišskej Kapitulky. Druhou je areál Sivej Brady s „Golgotou“ a trefou časťou je zaniknutý areál bývalých rybníkov s parkom za potokom, v kontexte so židovským cintorínom nad nimi.

Planina Pažice je po obvode obklopená siedmimi božimi mukami (*lat. columna*). Božie muky sú malé náboženské stavby v tvare piliera alebo stĺpa s výklenkom, zakončené strieškou. Sú otočené chrbtom k Pažici, smerom k okolitým cestám. Boli v nich obrazy, ktoré sa však nezachovali. Napríklad Kristus na Olivovej hore, Kristus nesúci kríž, Panna Mária bolestná, sv. Jozef, sv. Peter, sv. Ján Nepomucký. Jedna z božích múk je opravená, ostatné sú iba stavebné korpusy, bez omietky a bez obrazov. Niektoré sú iba torzá.

Ku koncepcii *Calvario Jesualemo* patrí celkové situovanie a rozmiestnenie jednotlivých objektov v krajine. Je chápané ako príbeh. Zodpovedá jej krajinná scéna, trasy a body

Pažica, pohľad na centrálny priestor, Kaplnka sv. Rozálie, Katedrála sv. Martina, v pozadí Spišský hrad

symbolického zámeru. Zámer *Calvario Jerusalem* na Pažici bol realizovaný pravdepodobne v rokoch 1666 – 1675. Najstaršia je Kaplnka sv. Rozálie (s vročením 1666) so šesťbokým pôdorysom. Na ňu koncepcne nadväzuje štvorcová otvorená Kaplnka sv. Františka Xaverského (z roku 1669), s oltárnou menzou, smerujúca na predošlú kaplnku. Samotná krížová cesta je reprezentovaná vrchom Sivá Brada s Kaplnkou svätého Kríža. Trasa nie je vyznačená zastaveniami, ale vrch kadial' prechádza, sa volá *Krížová hora*. Pútnická veľká baroková Kaplnka sv. Kríža na Sivej Brade, v jej novšom stvárnení (1771 – 1782) evidentne pripomína Golgotu.

Najväčšia kaplnka na Pažici, zasvätená sv. Jánovi Nepomuckému, sa nachádza na juhozápadnej strane Pažice. Je z roku 1766. Tvorí samostatnú kapitolu vývoja Pažice, odlišnú od pôvodnej koncepcie, i keď je často prezentovaná ako Spišský Jeruzalem. Zámer kalvárie je lokalizovaný nielen na Pažici, ale aj v jej okolí, smerom na obec Jablonov. Lokalita reprezentujúca Getsemanské záhrady („za riečkou Cedron“) zanikla. Nachádza sa v južnom cípe katastra Jablonova v podobe bývalej záhrady pri rybníku (bola v majetku Kapituly). Dnes je tam lúka.

Vzdialenosti objektov na Pažici a okolí, analogické s Jeruzalemom, do tohto priestoru zrejme doniesli mníši z Kalvarie Zebrzydowskej v Poľsku. Vieme o nich, že boli aj v Spišskom Podhradí, ktoré vtedy patrilo Poľsku. Šesť religióznych trás zodpovedajúcich popisu evanjelií, respektíve Nového Zákona, je viazaných na konkrétne miesta pobytu Ježiša Krista. Stručne si ich pripomeňme: (1) Posledná večera s apoštolmi, umývanie nôh, Eucharistia, cesta za potok Kedron do Getsemanských záhrad, (2) Getsemanské záhrady, zatknutie Pána Ježiša, predvedenie Ježiša z Getsemanských záhrad do Kajfášovho domu, Annáš a Kajfáš, zasadnutie synedria (tribunálu), Peter 3-krát zaprie, (3) predvedenie Ježiša z Kajfášovho domu do pevnosti Antónia, vtedajšieho Pretória, Ježiš pred Pilátom (4) odvedenie Ježiša do paláca Herodota Antipu, Ježiš pred Herodotom, (5) odvedenie Ježiša z Herodotova paláca späť do Pretória k Pilátovi, odsúdenie, rozsudok, (6) Krížová cesta z Pretória na Kalváriu, Golgota, ukrižovanie. V reálnom prostredí na Pažici mníši odkrokovali vzdialenosti. Jednotlivé objekty boli umiestňované náznakovo do rovnakého prostredia ako v Jeruzaleme. Ich geografická poloha a orientácia na svetové strany je len približná.

Vytvára však hlavné body príbehu, spojené trasami:

1. trasa od Dómu sv. Martina (Večeradlo) cez lokalitu Rybníky, za potokom (Cedron) po zaniknutý park pod Jablonovom (Getsemanské záhrady);
2. trasa od Rybníkov (Getsemanské záhrady) po miesto bývalého Kláštora sv. Martina (Kajfášov a Annášov dom) na okraji Pažice;
3. trasa od okraja Pažice (Kajfášov dom) po Kaplnku sv. Františka Xaverského na Krížovej hore (predstavujúca pevnosť Antónia, Pretorium);
4. trasa od kaplnky na Krížovej hore (Pretorium) po centrálnu Kaplnku sv. Rozálie (Palác Herodota) v strede Pažice;
5. trasa od centrálnej kaplnky (Palác Herodota) po Kaplnku na Krížovej hore, (Pretorium);
6. trasa od Kaplnky na Krížovej hore, (Pretorium) po Sivú Bradu (Kalvária, Golgota) ako Krížová cesta.

Počiatky realizácie zámeru môžeme pravdepodobne spojiť s menom spišského prepošta Juraja Bársonyho (1663 – 1675) a súvisí predovšetkým s pobytom jezuitov v Spišskej Kapitule. Jezuiti tu pôsobili od roku 1646 (1648), do skončenia činnosti rehole v roku 1773. Jezuiti boli známi svojimi duchovnými cvičeniami, exercíciami, aj hraním divadla. To, že sa tu konali mystériá a púte, dosvedčujú historické záznamy a miestopisné názvy. Mystériá boli náboženským divadlom, často to bývali rozsiahle dramatické útvary s výjavmi z Ježišovho života. U nás ich poznáme ako pašiové hry. Hrávali sa aj niekoľko dní. Predstavujú tú časť evanjelií, ktoré opisujú poslednú večeru, zatknutie a súdenie Krista, jeho smrť a pohreb. Odohrávali sa pred Veľkou nocou počas veľkonočného týždňa.

Najvýznamnejšie obdobie pôsobenia jezuitov spadá do obdobia r. 1665 – 1671, keď spravovali aj známe gymnázium, ktoré v roku 1671 presunuli z Kapituly do Levoče. Rezidencia na Kapitule im ostala. Po ich odchode a zrušení rádu (1773) náročné, zhruba 24-hodinové mystérium, pravdepodobne zaniklo. Ostali iba dnes známe relikty kalvárie na Pažici. Záhrady pod Jablonovom, niekedy na prelome XIX. a XX. storočia sa úplne stratili a krajina je využívaná iba hospodársky. Neskôr sa na území Pažice pravidelne konali menšie púte veriacich z blízkeho okolia.

Pamäť krajiny

V rušných časoch XVII. storočia, vo viere v lepšiu budúcnosť, človek vpísal svojráznym spôsobom do krajiny svoje odkazy. Do krajiny s mnohými pamiatkami a prírodnými krásami pribudla ďalšia hodnota – vedome formovaná symbolická sakrálna krajina s veľmi silným, i keď skrytým odkazom. V roku 2010 Košický samosprávny kraj zahrnul do programu *Európske hlavné mesto kultúry*, Košice 2013, aj Spišskú Kapitolu s Pažicou. Košický a Prešovský samosprávny kraj spolupracujú na projekte *Spišský Jeruzalem*. Firma Arland (Ing. arch. Ján Pastiran a kolektív za spolupráce autora objavu symbolického krajiny Petra Jančuru) spracovala urbanisticko-architektonickú štúdiu, ktorej predmetom je revitalizácia religióznej krajiny, obnova barokových kaplniek a návrh drobnej architektúry. Ďalším krokom by mal byť projekt a realizácia obnovy.

Každá krajina má svoju pamäť. Dá sa čítať ako otvorená kniha. Akým jazykom sa nám prihovára? Sú to často skoro zaniknuté stopy, drobné anomálie reliéfu, subtilne stavby, zručaniny... Ak sú usporiadané podľa nejakého poriadku, vytvárajú areály. Majú svoje príbehy. A tak sa za hradbami Spišskej Kapituly objavilo nové okno do minulosti. Zadávejme sa, započúvajme... V dial'ke znie tichá pieseň. Z rannej hmly sa vynárajú postavy. V rukách majú ešte dohasínajúce fakle. Mystérium končí. Ale príbeh sa obnovuje a znovu sa dokáže prerozprávať. V pamäti sa narodí nová stopa. Niečo, čo zanikalo, sa vynorí z hlbín času. Preto, aby sme boli, aspoň na chvíľu trochu bohatší.

doc. Ing. Peter Jančura, PhD., TU Zvolen

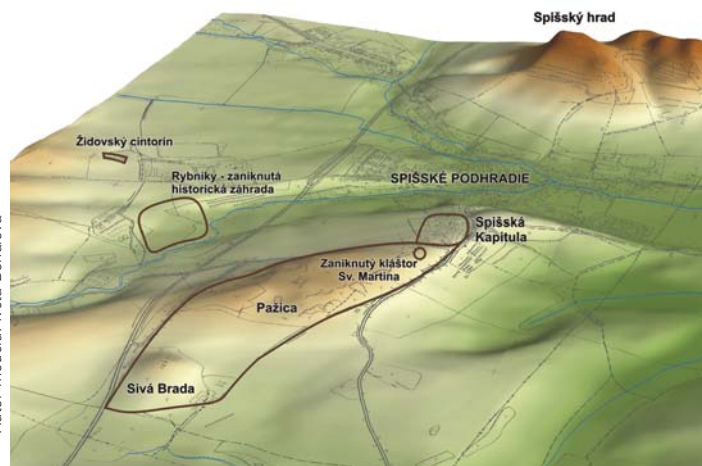
Mgr. Iveta Bohálová, Slovenská agentúra životného prostredia

Atmosféra večera na Sivej Brade – Kaplnka sv. Kríža

Kaplnka sv. Františka Xaverského

Situovanie areálu v krajine Hornádskej kotliny